KUTB

bk. KUTUB
Velîler zümresinin başkanı ve insân-ı kâmil anlamında bir tasavvuf terimi.

KUTUB
(القطب)

Velîler zümresinin başkanı ve insân-ı kâmil anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte **kutb** kelimesi (çoğulu aktâb) "değirmenin mili, eksen demiri, eksen; gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi" gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise "velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" mânasında kullanılmış, onun işgal ettiği makama da **kutbiyyet** denilmiştir. Ayrıca kutbun yönetimi altında bulunduğuna inanılan çeşitli velî gruplarının her birinin başkanına da kutub adı verilir. Bu durumda birinci anlamdaki kutbu öbürlerinden ayırmak için ona **kutbü'l-aktâb** denilir. Fakat tasavvufta mutlak olarak kutub denildiği zaman en büyük velî, insân-ı kâmil ve hakîkat-i Muhammediyye anlaşılır. Abdürrezzâk el-Kâşânî kutbu âlemde Allah'ın nazargâhı olan yegâne velî diye açıklamış, kutubların kutbu sayılan bu velînin Hz. Muhammed'in nübüvvetinin bâtını (hakîkat-i Muhammediyye) olduğunu belirterek bu mertebenin ancak Hz. Peygamber'in en kâmil vârislerine ihsan edildiğini ifade etmiştir. Şu halde hâtem-i velâyet ve kutbü'l-aktâb hâtem-i nübüvvetin mânevî hüviyetini temsil eder (*Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye*, s. 145). Cürcânî de kutbun maddî ve mânevî âlemlerdeki bütün varlıklara ruhun bedene sirayet etmesi gibi sirayet ettiğini söyler (*et-Taʿrîfât*, "Ḳuṭb" md.). Kutub derecesine eren en büyük velîye kendisinden mânevî yardım istendiği (istigāse) için **gavs** da denilir. Gavs-ı a'zam tabiri de kutb-i ekberi karşılar.

Kutub inancına ilk defa Muhammed b. Ali el-Kettânî'de (ö. 322/934) rastlanır. Kettânî, ricâlü'l-gaybdan bahsederken kutub anlamında kullanılan gavsın bir tane olduğunu söyler (bk. Şa'rânî, *et-Ṭabaḳāt*, I, 95). Kettanî'den sonra kutubdan daha açık ve geniş olarak Hücvîrî bahsetmiştir. Hücvîrî'ye göre kutub zâhir ve bâtın, maddî ve mânevî bütün varlıkların eksenidir, yani her şey onun üzerinde ve çevresinde döner, ona dayanır. Onun her şeye feyiz veren bir özelliği vardır. Allah âlemi ve âlemdeki düzeni onun aracılığı ile devam ettirir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 249, 329, 346).

Kutub konusu en geniş ve kapsamlı bir şekilde Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve izleyicileri tarafından işlenmiştir. İbnü'l-Arabî *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye*'de kutub meselesine geniş yer ayırdığı gibi ayrıca *Menzilü'l-ḳuṭb, Risâle fî maʿrifeti'l-aḳṭâb* ve *er-Risâletü'l-ġavsiyye* adıyla eserler de yazmıştır. Ona göre her eksen, çevresinde dönen şeylerin kutbudur. Bu anlamda kabile şefi ve aşiret reisi kabilesinin ve aşiretinin kutbudur. Çünkü yönettiği toplum ona dayanır, onun etrafında döner. Tasavvuftaki kutub da böyledir. İbnü'l-Arabî bir işin erbabı ve ustası olan, herhangi bir nitelik veya yetenek kendisinde en mükemmel şekilde tecelli eden kişilere de kutub nazarıyla bakar. Meselâ bir çağda en mükemmel mütevekkil kim ise o çağda tevekkül ehlinin kutbu odur. Buna göre kutub bir tür prototiptir, belli bir zümrenin veya mesleğin ideal temsilcisi ve pîridir. İbnü'l-Arabî kutub görüşünü "Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden sorumlusunuz" (Buhârî, "Cumʿa", 11; Müslim, "İmâre", 20) meâlindeki hadisle, "Her birimizin belli bir makamı vardır" (es-Sâffât 37/164) ve, "Onlardan on iki nakib göndermiştik" (el-Mâide 5/12) meâlindeki âyetlere dayandırır.

İbnü'l-Arabî'ye göre diğer varlıklar gibi kutbun da ruhu ve sûreti vardır. Ruh eksen, sûret ise onun çevresinde dönendir. Resûl-i Ekrem'e vahiy gelmeden önce ve sonra olmak üzere iki kısım kutub vardır. Peygamberlerden oluşan önceki kutubların sayısı 313, sonrakilerin sayısı on ikidir. Mektum kutublar olan Hz. Îsâ ile Mehdî bu sayıya dahil değildir. On iki kutubdan her biri Nûh, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, İlyâs, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb olmak üzere bir peygamberin meşrebi üzere bulunur. Bunlardan her birinin kendine has bir zikri ve virdi vardır. Bu virdler peygamberlerin yukarıdaki sıralarına göre Yâsîn, İhlâs, Nasr, Feth, Zilzâl, Vâkıa, Bakara, Kehf, Neml, En'âm, Tâhâ, Mülk sûreleridir. Meselâ Nûh'un meşrebi üzere olan kutub Yâsîn sûresini, İbrâhim'in meşrebi üzere olan kutub İhlâs sûresini okur (Tehânevî, II, 1167). Umumi velâyetin hâtemiyle hususi velâyetin hâtemi olan iki kutub daha vardır. Hususi velâyetin hâtemi olan kutub Hz. Muhammed'in kalbi (meşrebi) üzeredir, onun gönüldaşıdır. İbnü'l-Arabî her biri bir iklimde bulunan yedi kutba "abdâl", yine her biri bir yönde bulunan dört kutba "evtâd" adını verir. İster kâfirlerle, ister müslümanlarla meskûn olsun her yerleşim biriminin mutlaka bir kutbu vardır. Allah bu beldeyi o kutub vasıtasıyla korur (*el-Fütûḥât*, IV, 76; Tehânevî, II, 1167).

İbnü'l-Arabî ayrıca tasavvufî makamların sahibi olan kutublardan bahseder. Ona göre her çağda tevekkül, muhabbet, mârifet gibi makam ve hallerin her biri için mutlaka bir kutub vardır. Resûl-i Ekrem'in mânevî bir özelliğine en yüksek derecede vâris olan bir velîye Muhammedî kutub dendiği gibi yine Hz. Peygamber vasıtasıyla önceki peygamberlerden birinin özelliğini güçlü bir şekilde temsil eden velîye de meselâ İbrâhimî kutub, Mûsevî kutub gibi adlar verilir.

Kutbü'l-aktâb çeşitli işlevleri itibariyle kutb-i âlem, kutb-i cihân, kutb-i ekber, kutb-i irşâd, halife, kutb-i zamân, kutb-i vakt, vâhid-i zamân, sâhib-i vakt, hicâb-ı a'lâ, mir'ât-ı Hak, kutb-i medâr ve gavs adını alır. Mâna âlemindeki adı Abdullah olan kutbü'l-aktâbın biri solunda, diğeri sağında olmak üzere iki imam vardır. Soldakinin mâna âlemindeki adı Abdülmelik olup melekût âlemini, sağdakinin mâna âlemindeki adı Abdürrab olup mülk âlemini yönetir. Kutub vefat edince yerine derecesi daha yüksek olan halifesi Abdülmelik geçer ve Abdullah adını alır.

Bütün kutublar kutbü'l-aktâbın emri altındadır. On iki kutubdan yedisine iklim kutubları, beşine velâyet kutubları denir. İklim kutublarının her biri bir iklimi kontrol eder. Diğer velîler velâyet kutublarından feyiz alır. İbnü'l-Arabî ayrıca, velâyet yolunda ilerleyen bir sûfînin ulaştığı çeşitli kutbiyet mertebelerinden söz eder. Ona göre kutbü'l-aktâb için de kendine has dereceler vardır. Kutbü'l-aktâb yükselince ferdâniyyet mertebesine ulaşır. Bu mertebede bulunan kutbun irade ettiği her şeyi Hak da irade eder. Bu derecedeki kutub bir velîyi veya kutbu azletme, yerine başkasını tayin etme yetkisine sahip olur. Alâüddevle-i Simnânî'ye göre irşad kutbu güneş velîliğine sahip olup bütün âlemi aydınlatır. Abdal kutbu ise ay velîliğine sahiptir; yedi iklimde sözü geçer (*el-ʿUrve*, s. 528). Ferdâniyyet mertebesindeki kutbü'l-aktâb yükselince vahdet kutbu mertebesine ulaşır. Bu mertebe mâşuk olma makamıdır. Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî ve Abdülkādir-i Geylânî'nin bu dereceye ulaştığına inanılır. Ferdâniyyet mertebesinde mekân söz konusu olmaz. Kutubları halk göremez, fakat derecesi yüksek olan kutublar alt makamlardaki kutubları bilirler.

Sûfîlerin kutub inancı ve kutba yükledikleri işlevler bazı âlimlerin eleştirilerine yol açmıştır. Kur'an'da, hadiste, selefte ve ilk sûfîlerde kutub inancının bulunmadığını söyleyen Takıyyüddin İbn Teymiy-

ye'ye göre her şeyden önce bazı velîlere kutub ve gavs denilmesi yanlış bir adlandırmadır. Ona göre bu inanç, Şîîler'in mâsum imam veya astronomi âlimlerinin kutub fikrinden kaynaklanmış olup temelinde Allah'ı hükümdara benzetme fikri yatmaktadır. Allah'a ait bazı sıfatların kutba atfedilmesi, gavstan imdat istenmesi anlayışı da İslâm'ın tevhid anlayışıyla bağdaşmaz (*Mecmûʿu fetâvâ*, II, 363, 376, 433, 440). İbn Haldûn da kutub fikrinin İsmâiliyye inançlarıyla benzerliğine dikkat çekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Taʿrîfât, "Ḳuṭb" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1167; Buhârî, "Cumʿa", 11; Müslim, "İmâre", 20; Hakîm et-Tirmizî, *Ḫatmü'l-evliyâ'* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965, s. 489, 495, 504; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 249, 329, 346; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, I, 151, 157; II, 95, 182, 250, 275, 445, 571-574; III, 75, 77, 136, 140; IV, 11, 76; a.mlf., *Menzilü'l-ḳuṭb* (*Resâ'ilü İbni'l-ʿArabî* içinde), Haydarâbâd 1327 hş./1948; a.mlf., *Risâle fî maʿrifeti'l-aḳṭâb*, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 123; a.mlf., *Risâletü'l-ġavsiyye*, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 6824; Azîz Nesefî, *İnsân-ı kâmil* (nşr. M. Molé), Tahran 1403/1983, s. 317, 472; İbn Teymiyye, *Mecmûʿu fetâvâ*, II, 363-376, 433-440; Kâşânî, *Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye*, s. 145; Alâüddevle-i Simnânî, *el-ʿUrve li-ehli'l-ḫalve ve'l-celve*, Tahran 1362 hş., s. 362, 528; Haydar el-Âmülî, *Câmiʿu'l-esrâr* (trc. Cevâd Tabâtabâî), Tahran 1368 hş., s. 223; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, Kahire 1957, s. 1108; Süyûtî, *el-Ḫaberü'd-dâl ʿalâ vücûdi'l-ḳuṭb ve'l-evtâd ve'n-nücebâ' ve'l-ʿabdâl*, Kahire 1351; Lâmiî, *Nefahât Tercümesi*, s. 26; Şaʿrânî, *eṭ-Ṭabaḳāt*, I, 95; a.mlf., *el-Yevâḳīt ve'l-cevâhir*, Kahire 1307, II, 78-82; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Mekke 1317, I, 234-236; M. Mustafa Hilmi, *İbnü'l-Fârıż ve'l-ḥubbü'l-ilâhî*, Kahire 1971, s. 352-371; Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî, *İbn Sebʿîn ve felsefetü'ṣ-ṣûfiyye*, Beyrut 1973, s. 268-285; F. de Jong, "al-Ḳuṭb", *EI²* (İng.), V, 543-546; Dihhudâ, *Luġatnâme* (Muîn), XI, 15546.

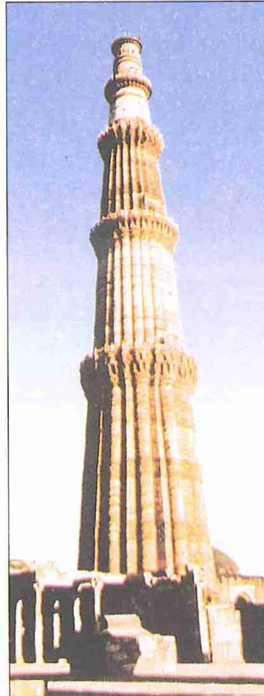
SÜLEYMAN ATEŞ

KUTUB MİNÂR

Hindistan'ın Delhi şehrinde bulunan Kuvvetü'l-İslâm Camii'nin aynı zamanda zafer âbidesi olarak yapılan minaresi.

Başlangıçta özel bir adı yokken sonraları 1235'te yakınına gömülen Çiştî şeyhi Kutbüddin Bahtiyâr'dan dolayı bu adla anılır olmuştur. Hint-İslâm mimarisinin şaheserlerinden biri olup dünyanın en yüksek (72,59 m.) ve en güzel minaresi kabul edilir. XII. yüzyılda İslâm âleminde büyük ve yüksek minareler yapma âdetinin bir ürünü olarak Batı'da Kütübiyye Camii'nin (Merakeş) ve İşbîliye Ulucamii'nin kare planlı minareleri yükseltilirken Doğu'da da yuvarlak gövdesiyle Kutub Minâr inşa edilmiştir. XII. yüzyılda özellikle Karahanlılar tarafından yaptırılmış ilk örneklerle ortaya çıkan ve Gazneliler'le Gurlular tarafından geliştirilen daire planlı kalın ve yüksek minareler, Batı'dakilerden farklı bir düşünceyle daha çok zafer âbidesi şeklinde ele alınmıştır. Orta Asya'da başlayan bu tür minare mimarisinin en gelişmiş örneği sayılan Kutub Minâr bilhassa Gûrî minareleriyle yakın bir ilişki içindedir. Bu durumda minarenin bânisi Kutbüddin Aybeg'in (1206-1210) Gurlular'dan Sultan Muizzüddin Muhammed'in âzatlısı olmasının da rolü büyüktür. Kutub Minâr'ın yapımına, ilk Delhi sultanı Kutbüddin Aybeg'in meliklik döneminde 1193'te inşasını başlattığı Kuvvetü'l-İslâm Camii'nin 50 m. kadar güneyine İslâmiyet'in Hindistan'da kazandığı zaferin sembolü olarak başlanmış ve Aybeg'in sağlığında yalnız birinci katı bitirilebilmiştir. Minare daha sonra Sultan İltutmış'ın 1225'te camiye yaptırdığı ilâveler sırasında güney dış avlusunun güneybatı köşesinde kalmıştır.

Orta Asya'daki benzerleri gibi müstakil bir yapı halinde ortaya konulan Kutub Minâr gittikçe daralan beş katlı bir gövdeye sahiptir ve her katın arasında mukarnaslar ve yazı kuşaklarıyla bezenmiş dört şerefe bulunmaktadır. Sultan İltutmış tarafından dört kat halinde tamamlatılan

Kutub Minâr – Delhi / Hindistan

Kutub Minâr'ın gövdesinden bir detay

yapı Fîrûz Şah Tuğluk zamanında (1351-1388) yıldırım düşmesi sonucu hasar görmüş ve 1368'de yapılan onarım sırasında yıldırımın yıktığı dördüncü katla birlikte bir kat daha eklenerek beş katlı hale getirilmiştir. Ancak bu katlar diğerleri gibi tamamen kırmızı kumtaşından değil daha çok beyaz mermerden yapılmıştır ve yüzleri süslemesizdir. Taban çapı 14,42 m., yüksekliği mevcut haliyle 72,59 m. olan Kutub Minâr'ın en üst kısmındaki çapı 2 metredir. Dış cephesi, her katta farklı özellikler gösterecek biçimde düzenlenmiş yiv ve setlerden oluşan bir zemin üzerine işlenmiş geometrik ve bitkisel süslemelerle ve yazı kuşaklarıyla kaplıdır. Bu zengin tezyinat, geometrik biçimde tanzim edilmiş dirsekli destekler tarafından taşınan şerefelerle sınırlanarak daha belirgin duruma getirilmiştir. Kutub Minâr, âbidevî karakteriyle Delhi sultanlarının Kuvvetü'l-İslâm Camii'ne duydukları ilginin yanı sıra dikkatlerini doğrudan kendi üzerine çekmiştir. Özellikle Alâeddin Halacî'nin (1296-1316), cami bünyesi içinde kalan ve ölçüleriyle Kutub Minâr'ı geçmesi amaçlanan ikinci bir minarenin yapımını başlatmış olması bu dikkatin somut tezahürüdür. Sadece alt kısmı bitirilmiş minarenin planlanması dahi âbidevî hususiyetleriyle aşılmak istenen bir örnek olarak Kutub Minâr'a duyulan ilgiyi göstermektedir.